

UNIVERSITY OF AMSTERDAM

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

De oorlog in het museum: Herinnering en verbeelding

Somers, E.L.M.

Publication date
2014

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Somers, E. L. M. (2014). *De oorlog in het museum: Herinnering en verbeelding*. [Thesis, externally prepared, Universiteit van Amsterdam].

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

6 *Epiloog*

Wie vandaag de dag het Fries Verzetsmuseum in Leeuwarden bezoekt, betreedt een ultramodern, transparant gebouw met veel glas. De zalen zijn ruim en hoog. Elk vertrek ademt een andere, eigen sfeer uit. De vaste expositie is strak en afwisselend vormgegeven: hoge zuilen tonen foto's van uiteenlopende personen uit de oorlogsjaren. In de 'Erfgoed-zaal' bevindt zich een aantal geselecteerde objecten in passend gemaakte en subtiel uitgelichte vitrines. De typografie en het kleurgebruik zijn stijlvol en opvallend. In alle ruimtes zijn audiovisuele presentaties te zien en in een speciale ruimte kunnen bezoekers op computers bestanden opvragen en op beeldschermen zelfgekozen filmfragmenten afspelen. Het contrast met de allereerste presentatie van het museum in 1979 in het historische gebouw De Kanselarij is immens. De vaste expositie bestond destijds uit een veelvormige uitstalling van oorlogsmateriaal, waar weinig samenhang in viel te ontdekken. Maar ook ten opzichte van de laatste expositie, die tot 2012 op de zolderverdieping van de Kanselarij te zien was, is er veel veranderd (zie afbeeldingen 50-53).

PROFESSIONALISERING

Het Fries Verzetsmuseum is niet het enige museum dat recentelijk een drastische transformatie doormaakte. Sinds de eeuwwisseling hebben vrijwel alle beeldbepalende musea zich ingrijpend vernieuwd en verbeterd, of het nu het Airborne Museum, het Verzetsmuseum Amsterdam, het Monument Kamp Vught of het nieuwe Indisch Herinneringscentrum Bronbeek betreft. De presentaties van deze musea zijn zowel qua uitvoering als qua inhoud innovatief. Aan de inrichtingen lagen grondige conceptuele overwegingen ten grondslag en precies daarin komt een wezenlijke ontwikkeling van de beeldbepalende musea tot uiting. De organisaties profiteerden van een professionaliseringsslag, die niet alleen betrekking had op de vernieuwde museale presentaties, maar op het gehele werkterrein van het museum.

Tot in de jaren negentig van de vorige eeuw waren de huidige beeldbepalende musea welwillende, actieve instellingen met een betrokken achterban, die over het algemeen amateuristisch waren georganiseerd. Er was nauwelijks (museaal) geschoold personeel, het ontbrak de instellingen aan mogelijkheden een goed collectiebeheer te voeren en de presentaties waren weinig conceptueel van aard. Vanaf de tweede helft van de jaren negentig kwam hierin geleidelijk verandering. Musea verbeterden zich inhoudelijk. Historici, afgestudeerden van de museumopleiding en educatief geschoolde medewerkers gingen deel uitmaken van de staf en voor nieuwe inrichtingen en tijdelijke tentoonstellingen werd expertise van buitenaf ingeschakeld. Een aantal musea groeide uit tot een autoriteit op hun specifieke terrein en ontwikkelde zich tot kenniscentrum. Naast het exposeren worden steeds vaker activiteiten ontplooid om kennis over de geschiedenis van en de omgang met de Tweede Wereldoorlog te verspreiden. Zo is het Verzetmuseum Amsterdam lezingencycli en discussiebijeenkomsten over verschillende thema's gaan organiseren. Ook andere musea organiseren dergelijke activiteiten. Musea zetten zich actief in om het werkveld inhoudelijk te verdiepen en om duiding te geven aan het museaal vormgeven van de herinnering aan de oorlog. Illustratief hiervoor zijn de inspanningen door het Herinneringscentrum Kamp Westerbork. Mede op initiatief van het centrum is in 2011 de zogenoemde Westerbork-leerstoel aan de Vrije Universiteit ingesteld. Onderzoeksterrein is het omgaan met de geschiedenis verbonden aan een historische plek, zoals het voormalig kamp Westerbork. Het Herinneringscentrum laat voorts wetenschappelijk archeologisch onderzoek verrichten naar restanten van het kampterrein en naar persoonlijke bezittingen, en schakelt wetenschappelijke expertise in voor het ontwikkelen van concepten over hoe de historische lokatie in de toekomst wordt gepresenteerd.

Op het gebied van collectiebeleid is eveneens vooruitgang geboekt. Van geen ander tijdvak uit de Nederlandse geschiedenis is zo veel bewaard en gecollectieerd als van de oorlogsjaren. De verbeteringen konden mede door impulsen van het ministerie van vws, zoals vanuit het programma Erfgoed van de Oorlog, gerealiseerd worden. Desalniettemin is het beheer van de omvangrijke collecties een punt van blijvende zorg. Het omvangrijke en verspreid ondergebrachte erfgoed vraagt veel inspanningen van de musea. Een selectiever en gericht verzamelbeleid met heldere selectiecriteria is gewenst, evenals meer onderlinge samenwerking. Zo zou een gezamenlijk depot voor (delen van) de collecties mogelijk uitkomst kunnen bieden.

Verder hebben de beeldbepalende musea op het terrein van de bedrijfsvoering duidelijke stappen voorwaarts gezet. De tegenwoordige conservator c.q. directeur beschikt over organisatorische en bedrijfskundige kwaliteiten, of heeft hiervoor een medewerker aangetrokken. Er is deskundigheid ontwikkeld in de fondsenwerving en er wordt – mede als gevolg van de economische teruggang en een terugtrekkende centrale overheid – steeds meer inventief te werk gegaan bij het aanbo-

ren van inkomsten. Op het gebied van *public relations* heeft elk zichzelf respecterend museum een marketingdeskundige en een geschoolde pr- of communicatiemedewerker in dienst. En het – zeker in deze tijd – onmisbare vrijwilligerswerk is effectiever en zakelijker georganiseerd. Het Verzetsmuseum Amsterdam, ooit begonnen met één enkele betaalde kracht en een conservator die alle functies in één persoon had verenigd, heeft begin 2013 twaalf mensen in vaste dienst, van wie acht met een regulier, parttime-dienstverband (6,1 fte) en drie mensen in een gesubsidieerde functie (2,1 fte). Daarnaast werkten er vijf mensen via detachering vanuit een banenproject of Sociale Werkvoorziening, evenals een team van bijna honderd vrijwilligers, deels gespecialiseerd op het terrein van collectie en onderzoek, bibliotheek en technische en *ict*-aspecten.¹ Kortom, de belangrijkste musea worden vandaag de dag geleid als een bedrijf: een voorwaarde om ook in de toekomst als eigentijds en aansprekend museum te kunnen functioneren.

POPULARISERING/MILITARISERING?

Het onderzoek naar de musealisering van de oorlog laat zien dat het Nederlandse museale veld over de geschiedenis van Tweede Wereldoorlog veelomvattend en gevarieerd is, zowel wat betreft presentatie en inhoud als omvang, budget en professionaliteit. Naast de tien tot vijftien instellingen die beeldbepalende en toonaangevende musea zijn, is er sprake van een bonte verzameling van vaak kleinschalige, lokaal georiënteerde musea, die veelal zijn voortgekomen uit particuliere initiatieven, waarvan een groot aantal na 2000 is opgericht.

De aard van deze musea zegt iets over de gerichtheid van de historische belangstelling voor de Tweede Wereldoorlog: veel musea besteden aandacht aan lokale gebeurtenissen uit de oorlogsjaren. Een groot aantal van deze musea is verbonden aan plaatsen die onmiddellijk associaties oproepen met aansprekende historische gebeurtenissen: de *lieux de mémoires*. Veel van deze locaties hebben te maken met het strijdverloop van de oorlog.

Dit laatste is illustratief voor een ander kenmerk van de tegenwoordige omgang met de oorlog en de musealisering in het bijzonder: de toenemende belangstelling voor de militair-historische aspecten van de jaren '40-'45. Er was in Nederland altijd al een actieve groep van verzamelaars en hobbyisten op het gebied van uniformen, wapens en ander oorlogsmateriaal, maar vooral de laatste jaren lijkt deze interesse manifester geworden te zijn, zoals onder meer blijkt uit de groei van – kleinschalige – musea waarin de militaire oorlogsvoering centraal staat. Deze

1 Jaarverslag 2012 Verzetsmuseum Amsterdam. http://www.verzetsmuseum.org/uploads/archive/pdf/organisatie/jaarverslag/2013-05-02_vmjaarverslag12_online.pdf (geraadpleegd 11 november 2013), p. 31.

krijgskundige belangstelling wordt nog eens geaccentueerd door activiteiten die vanuit de plaatselijke oorlogsmusea worden georganiseerd, zoals *living-history*-evenementen, optochten van oude legervoertuigen, historische routes door het landschap en allerlei demonstraties. In deze trend past de groei van het aantal ‘bunkermusea’, in het bijzonder ‘Duitse’ bunkers langs de kust die onderdeel uitmaakten van de *Atlantikwall*. De belangstelling voor dit ‘daderserfgoed’ werd lang gezien als ongepast, maar vanaf de tweede helft van de jaren negentig sloeg dit beeld om. Het aantal bunkermusea is de laatste jaren sterk gegroeid en er zijn initiatieven voor het openstellen van nog meer van deze verdedigingswerken.

De toegenomen belangstelling vanuit militair-historisch oogpunt voor de oorlog is een opmerkelijke perspectiefwisseling, want in het nationale beeld van de herinnering aan de oorlog was het militaire aspect vanaf de jaren zeventig meer en meer naar de achtergrond gedrongen ten faveure van de geschiedenis van vervolging en terreur. Bij officiële herdenkingen was steeds minder ruimte voor militaire aspecten en kwam het accent op andere herinneringsgroepen te liggen. In deze verschuiving speelden de heersende antimilitaristische sentimenten, ingezet in de jaren zestig en zeventig, duidelijk mee. Op het museale vlak deed het Nationaal Oorlogs- en Verzetsmuseum in Overloon in de jaren tachtig, in overeenstemming met de tijdsgeest, doelbewust pogingen zijn militair-historische imago bij te stellen. Invulling gevend aan het motto ‘Oorlog hoort in het museum’ kwam in de inrichting die toen gerealiseerd werd de nadruk op de geschiedenis van de *bezetting* en de *vervolging* te liggen in plaats van op *oorlog* en *strijd*. Deze koersverlegging werd begin jaren negentig nog eens versterkt door de opening van een apart ‘Kampmuseum’, waarin expliciet aandacht werd geschonken aan de vervolging en de terreur. Na de eeuwwisseling keerde Overloon evenwel op zijn schreden terug door te anticiperen op de sterke publieke militair-historische belangstelling. In dat kader werd in het Brabantse museum in 2006 het Marshall Museum geïntegreerd: een particulier museum dat daarvoor in Zwijndrecht was gevestigd en louter uit groot oorlogsmaterieel bestond. Overloon werd uitgebreid met een hal van maar liefst ruim 10.000 m², waarin meer dan honderdvijftig historische militaire voertuigen, vaartuigen en vliegtuigen worden gepresenteerd, die een uitvoerig overzicht geven van de militaire inzet in de oorlog. Verder werd het Kampengebouw in 2011, onder het motto ‘Er zijn andere musea die een betere ontstaansgrond hebben om dit aan de orde te stellen’, al weer gesloten.² Het opnieuw omarmen van de militair-historische aspecten van de oorlog kreeg de afgelopen jaren verder invulling door het organiseren van goed bezochte evenementen met militaire voertuigen en *re-enactment*-manifestaties. Tot slot zal in 2014 een nieuw museaal onderdeel gerealiseerd worden, waarin de militair belangrijke Slag om Overloon in het najaar van 1944 centraal staat en waarmee de geschiedenis van de plek zelf een ster-

2 Vraaggesprek met Erik van den Dungen, directeur Liberty Park, Overloon 7 juni 2012.

ker accent krijgt. Het museum heeft zijn beleid al met al drastisch bijgesteld en sloot daarmee aan bij de trend van een grotere militair-historische interesse. De directie van Overloon achtte de koerswijziging vooral bedrijfsmatig noodzakelijk: het museum is in zijn voortbestaan in hoofdzaak afhankelijk geworden van bezoekersinkomsten en zal zich daarom steeds meer vraaggericht opstellen.

In het museale veld van toonaangevende oorlogsmusea staat Overloon met het sterker benadrukken van het militaire element niet alleen. Zo accentueerde het Airborne Museum 'Hartenstein' in Oosterbeek zijn al bestaande militaire benadering door de *Airborne experience* aan zijn presentatie toe te voegen. Een bezoek aan dit museum is nu ook vooral een 'slagveldervaring' geworden. Het publiek weet dit kennelijk te waarderen, want de bezoekersaantallen zijn structureel toegenomen.

Ook het ambitieuze, 21,5 miljoen euro kostende initiatief om in 2015 in Nijmegen een nationaal museum op te zetten 'dat het hele verhaal vertelt rond de Tweede Wereldoorlog en de gevolgen daarvan', is ontstaan vanuit een militair-historische visie op de jaren '40-'45.³ Mede-initiatiefnemers waren aanvankelijk het Airborne Museum in Oosterbeek, het Nationaal Bevrijdingsmuseum 1944-1945 in Groesbeek en het Oorlogsmuseum Overloon: musea die hun oorsprong vonden in de militaire strijd en de geallieerde bevrijdingsoperaties in het laatste oorlogsjaar. Ofschoon het nieuwe museum de intentie heeft het brede perspectief van de oorlog te tonen, is het initiatief vooral ingegeven door het zoeken naar aansluiting bij het internationaal populaire slagveldtoerisme. Het onder meer door het vfonds (Nationaal Fonds voor Vrede, Vrijheid en Veteranenzorg) gesubsidieerde nieuwe 'nationale' oorlogsmuseum gaat dan ook nauw samenwerken met Liberation Route Europe, een internationale stichting die de opmars naar de bevrijding van heel Europa vanaf 1944 zichtbaar wil maken, vanaf de Normandische kust tot aan Berlijn. Gaandeweg het voorbereidingstraject werd de naam van het initiatief, Museum WO II, gewijzigd in het Vrijheidsmuseum WO II, wat een meer actuele betekenisgeving doet vermoeden. Inhoudelijk wordt het beeld van de oorlog evenwel bepaald door de herinnering aan het laatste jaar van de Tweede Wereldoorlog, die in deze regio van het land gedomineerd wordt door de militaire strijd die vanaf Operatie *Market Garden* in 1944 werd geleverd. Ter illustratie: in het uitgebreide conceptplan komen de woorden 'vervolgling' en 'Joden' slechts sporadisch voor.⁴ De indruk dat in het beoogde museum vooral een militaire invulling aan de presentatie van het 'hele verhaal van de Tweede Wereldoorlog' moet worden toegekend, wordt nog eens versterkt doordat oud-commandant der Strijdkrachten, Peter van Uhm, als 'ambassadeur' en daarmee als boegbeeld van het

3 Persbericht ANP, 'Vrijheidsmuseum WO II komt in Nijmegen', *de Volkskrant*, 31 oktober 2013. Zie: Tinker Imagineers, Stan Boshouwers, Paul van Houten, *Vrijheidsmuseum WO II, Concept, bouwstudie en haalbaarheid* (2013). Ter hand gesteld aan auteur.

4 A.v.: Tinker Imagineers.

nieuwe museum optreedt. Volgens de plannenmakers zal het grote publiek het concept weten te waarderen: er worden jaarlijks tussen de 200.000 en 300.000 bezoekers verwacht.

Een ander groots museaal project dat de militaire geschiedenis centraal stelt is het Nationaal Militair Museum dat onder de vlag van de stichting Defensiemusea op de voormalige vliegbasis Soesterberg verrijst. Dit megalomane museum, dat in het najaar van 2014 zijn deuren opent, moet de krijgsmacht en de militaire historie definitief terug op de kaart brengen. In het inrichtingsplan zal de militaire oorlogsvoering tijdens de jaren '40-'45 en 1946-1949 sterk vertegenwoordigd zijn.

Toenemende aandacht voor de militaire historie is eveneens waar te nemen in de belangstelling die ook in Nederland groeiende is voor de Eerste Wereldoorlog, ook al heeft de strijd als zodanig zich niet op Nederlands grondgebied afgespeeld. Bezoeken aan de Belgische en Noord-Franse slagvelden zijn populaire bestemmingen geworden en in de Nederlandse boekwinkels verschijnen steeds meer titels over de 'Grote oorlog'. In het innovatieve In Flanders Field Museum in het Belgische Ieper wordt de bezoeker door middel van realistische presentaties, gebaseerd op een sterke geënceneerde authenticiteit, deelgenoot van de strijd en alles wat daarbij komt kijken. De Eerste Wereldoorlog was weliswaar een gruwelijke oorlog, maar vormt met zijn dramatiek en heroïek voor de doorsneebezoeker in zekere zin ook een meer onbevangen geschiedenis. Vanuit dit perspectief kan ook de belangstelling voor het militaire aspect van de Tweede Wereldoorlog worden verklaard. Want de militaire oorlogsvoering leidt de aandacht af van de beladenheid van de jaren '40-'45: een episode verbonden met uitsluiting, vervolging, rassenwaan en ethische dilemma's, die een sterk beroep doen op de morele betrokkenheid van de bezoeker en als belastend kan worden ervaren.

BETEKENISGEVING EN PERSONALISERING

In de historiografie is vanaf de jaren zeventig sprake van een omslag in de herinneringscultuur van de oorlog. Het beeld van de oorlog werd pluriformer. Het discours verlegde zich naar de Jodenvervolging en de aandacht ging steeds meer uit naar de slachtoffers, de gevolgen van het slachtofferschap en de persoonlijke oorlogservaringen van 'gewone' Nederlanders. De belangstelling voor het verzet bleef bestaan, maar het eenzijdige verhaal van de onverschrokken strijd tegen het 'nazistische onrecht' en het zich massaal heldhaftig daartegen teweerstellen werd genuanceerd. 'Wie zich uit vaderlandsliefde of vrijheidszin had opgeofferd, werd in de herdenkingscultuur in de rijen en rangen van slachtoffer geschaard.'⁵ In het verhaal van de oorlog kwam nu het systeem van de vervolging en vernietiging centraal

⁵ Van Ginkel, *Rondom de stilte*, p. 737.

te staan, waaraan de morele waarschuwing 'dit nooit meer' werd verbonden. In de jaren tachtig, in een periode van politiek-maatschappelijk activisme enerzijds en verontrusting over toenemende antidemocratische, antisemitische en racistische uitingen in de samenleving anderzijds, is een aantal van de huidige beeldbepalende oorlogs- en verzetsmusea ontstaan. Belangrijk motief daarvoor was: het willen ontlenen van morele lessen aan de geschiedenis van oorlog en bezetting. Bezoekers moesten niet alleen bewust gemaakt worden van oorzaken, achtergronden en gevolgen van de oorlog, er moest tegelijk ook een waarschuwing uitgaan voor hedendaagse bedreigingen van vrijheid en democratie. Op welke wijze de musea deze verbinding tussen heden en verleden in hun museale presentaties moesten leggen, wisten de musea zelf nauwelijks en het gebeurde daardoor vaak allerm minst overtuigend. Hierin kwam voorsnog weinig verandering toen de overheid vanaf de tweede helft van de jaren tachtig deze functie van de musea actief ging stimuleren en de sector structureel begon te subsidiëren. Het leggen van (directe) verbanden tussen de gebeurtenissen uit de jaren van oorlog en bezetting met de tegenwoordige leefwereld bleef ook toen een moeilijk te realiseren en vaak geforceerde exercitie.

Dit betekent niet dat zingeving aan de diepere betekenis van de Holocaust en het verhaal van de oorlog in de museale verbeelding van de oorlog vruchteloos was. Integendeel, daarvoor namen de jaren van oorlog en bezetting als moreel ijkpunt in de Nederlandse herinneringscultuur een te vooraanstaande plaats in.⁶ Een aansprekende aanpak vormde vanaf de tweede helft van de jaren negentig het accentueren van die historische aspecten en gebeurtenissen uit de jaren '40-'45 waarin universele mensenrechten in het geding waren: vrijheid, democratie en gelijkwaardigheid als elementaire pijlers van de samenleving.

Nog altijd blijkt dit een effectieve strategie. Het verhaal van de oorlog in verband brengen met de universele rechten van de mens, past in een ontwikkeling die zich sinds eind vorige eeuw overal in de wereld voltrekt en waarin, met name ten aanzien van de herinnering aan de Holocaust, sprake is van een globalisering van de herinnering, die meer multilateraal van aard is geworden. Er lijkt een behoefte te zijn ontstaan aan een internationaal gedeeld raamwerk, van waaruit diepere betekenis aan de vervolging en vernietiging tijdens de Tweede Wereldoorlog wordt gegeven.⁷ Dit moet bestaan uit het benadrukken van het universele karakter van het kwaad, met name van de Holocaust. Hierin gaat een metaforische kracht schuil, die verwijst naar schendingen van mensenrechten, los van het feit of die overeenkomsten vertonen met de feitelijke historische gebeurtenissen. De sociologen Da-

6 Ribbens, *Strijdtoneel*, p.17, 18.

7 Jean-Marc Dreyfus en Marcel Stoetzler, 'Holocaust memory in the twenty-first century: between national reshaping and globalisation', in *European Review of History – Revue européenne d'histoire*, vol. 18, nr. 1, februari 2011, p. 69-78.

niel Levy en Natan Sznajder zien deze ontwikkeling in het licht van wat zij noemen ‘transnational, cosmopolitan or global memory cultures’. Representaties van de Holocaust beperken zich niet langer tot nationale geschiedenissen. Het concept van het nationale collectieve geheugen wordt getransformeerd naar een breder, globaal kader.⁸ ‘National memories are now mixed with collective memories culled from other, collective expressions of solidarity such as ethnicity, gender and religion.’⁹

Overigens wil dit niet zeggen dat nationale of groepsherinneringen afgedaan zouden hebben. Integendeel, óók Levy en Sznajder zijn zich ervan bewust dat critici benadrukken dat de nationale herinnering vóór alles de basis is voor het collectieve geheugen. Zij willen echter vanuit het vertrouwde nationale perspectief het accent leggen op universele waardes die, zoals het woord al aangeeft, grensoverschrijdend zijn. Echter, wanneer daarmee de geschiedenis van de oorlog verwordt tot een onpersoonlijk, kunstmatig en abstract thema, en de oorlog nog nauwelijks wordt beschouwd als een historische gebeurtenis, dan wordt deze betekenisloos. De benadering zal daarom eerder zijn dat het accent weliswaar gelegd wordt op de lokale herinneringen en historische gebeurtenissen, maar dat daarbij – impliciet – wordt verwezen naar bredere nationale en universele betekenissen. Door de socioloog Roland Robertson is dit proces uitgewerkt in wat hij noemt ‘*glocalization*’: het samengaan van zowel universele als lokale en specifieke tendensen.¹⁰

Een betekenisvolle invulling van deze benadering is het terugbrengen van de geschiedenis van de oorlog tot persoonlijke verhalen en gebeurtenissen; tot een geschiedenis van individuen, een benadering die vanaf midden jaren negentig geleidelijk aan in de beeldbepalende oorlogsmusea is geïntroduceerd en nog altijd niet aan kracht heeft ingeboet. De persoonlijke getuigenissen roepen een sterke identificatie met het historische verhaal op en zetten – in relatie tot het maken van keuzes onder oorlogsomstandigheden, de hieraan verbonden gevolgen voor individu en samenleving, en het presenteren van meervoudige interpretaties van het verleden – aan tot kritisch kijken naar de geschiedenis, tot meningsvorming en reflectie. Daarmee houdt het verhaal van de oorlog zijn betekenis als moreel referentiepunt van de gemeenschap.

Het verbinden van de geschiedenis met universele waarden is, al dan niet nadrukkelijk uitgesproken, als leidraad terug te vinden in de presentaties van de herinneringscentra en verzetsmusea, door te verwijzen naar achtergronden, oorzaken en gevolgen van vervolging, onderdrukking en verzet in de jaren ’40-’45. Voor de meer militair-historisch georiënteerde musea, zoals het Airborne Museum ‘Hartenstein’ in Oosterbeek en het Bevrijdingsmuseum 1944-45 in Groesbeek, is de

8 Levy en Sznajder, p. 29.

9 A, v., p. 35.

10 Zie Roland Robertson, ‘Glocalization: time-space and homogeneity-heterogeneity’, in: Mike Featherstone, Scott Lash en Roland Robertson (eds.), *Global Modernities* (London 1995), p. 25-44.

boodschap vooral gericht op de bewustwording van de noodzaak van grootschalige militaire inzet voor het herwinnen van de vrijheid. Bij veel van de talrijke kleinere musea, die zich in hoofdzaak richten op het tonen van hun (militaire) verzamelingen, is weinig sprake van het uitdragen van een boodschap. De drijfveer om zich met de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog bezig te houden is vooral ingegeven door een soort nostalgische fascinatie voor het fenomeen oorlog door het verzamelen en het tentoonstellen van allerlei militaire Tweede Wereldoorlogattributen.

VERMARKTING EN VISUALISERING

De oorlogs- en verzetsmusea en herinneringscentra zien zich voor de vraag gesteld hoe zij de herinnering aan de oorlog op een aansprekende wijze onder de aandacht kunnen brengen, in het bijzonder van een jonger publiek, dat veel minder verwantschap heeft met de jaren '40-'45. Lange tijd kon worden volstaan met informatieve presentaties over het verleden, het duiden van gebeurtenissen en het aangeven van historische ontwikkelingen, maar dat is niet langer toereikend. De huidige veranderende historische cultuur vraagt om andere, nieuwe verbeeldingsvormen, waarbij visualisering, fictie en lichtvoetigheid een grotere rol spelen. Het 'grote' publiek koestert verwachtingen van een museumbezoek: een verlangen naar een tastbaar en inleefbaar verleden. Deze beweging loopt parallel aan de trendmatige ontwikkeling van een terugtrekkende overheid, waardoor ook de erfgoedsector onderworpen wordt aan een systeem van vermarkting. Ook de meeste oorlogsmusea ontkomen hier niet aan. In het huidige tijdsgewricht zullen de musea meer en meer zelf inkomsten moeten genereren en alleen al om die reden meer klantgericht gaan opereren. Het is dan ook niet zozeer de vraag of, maar in welke mate en op welke wijze de instellingen aan de verwachtingen naar meer popularisering gaan voldoen. Bij de inhoudelijke afwegingen die de beeldbepalende musea moeten maken, speelt een soort vrees voor trivialisering of zelfs banalisering van de geschiedenis mee. Maar anderzijds biedt het tegemoetkomen aan de ontwikkelingen op het gebied van de populaire cultuur mogelijkheden een nog breder publiek bij het verhaal van de oorlog te betrekken.

Een geslaagd voorbeeld van het op een geloofwaardige manier inspelen op de in brede publiekskring levende verwachting van het zichtbaar en inleefbaar maken van het verleden, is het in 2013 gerealiseerde Verzetsmuseum Junior van het Verzetsmuseum Amsterdam. In dit museum staat het persoonlijke verhaal centraal en wordt de beleving verbeeld in reconstructies van oorlogsomgevingen, gebaseerd op de idee van een geënceneerde authenticiteit, waarbinnen op interactieve en speelse wijze uiteenlopende (persoonlijke) situaties en gebeurtenissen uit de oorlog aan bod komen.

Het vraagstuk hoe informatie en betekenisgeving gekoppeld kan worden aan een ‘beleving’ van het verleden is momenteel uiterst actueel door het Herinneringscentrum Kamp Westerbork. Het centrum wil het voormalig kampterrein als historische plek bij uitstek een meer betekenisvolle bestemming geven door de educatieve, museale en herinneringsfunctie opnieuw in te vullen, waardoor ook een nieuwe generatie zich beter een voorstelling van het verleden kan maken. Voor de historische plek, waarop nauwelijks nog overgebleven sporen van het verleden zichtbaar zijn, zoekt het centrum aansluiting bij de huidige trend van meer authenticiteitsbeleving. Vergeleken met de inrichting van het kampterrein in de jaren negentig zijn de uitgangspunten de laatste jaren aanzienlijk veranderd. Rekening houdend met overlevenden en nabestaanden voerde jarenlang de herdenkingsfunctie de boventoon. De afgelopen jaren is er evenwel sprake van een musealisering van de historische plek. De educatieve en informatieve functies worden steeds meer leidend: het verhaal van wat zich hier heeft afgespeeld moet inzichtelijk worden gemaakt. De vraagstukken die nu spelen bij een toekomstige inrichting zijn van een andere orde. Dilemma’s van vandaag zijn die tussen restauratie en historiseren, tussen verstillen en beleving, tussen mystificatie en populaire ensceneringen.

TRANSGENERATIONEEL

Afgaande op de bezoekersaantallen van een aantal beeldbepalende Nederlandse oorlogsmusea waarvan de gegevens beschikbaar zijn, kan worden geconstateerd dat de publieke Nederlandse belangstelling na de 50-jarige herdenking van het einde van de oorlog in 1995 niet, zoals velen voorspelden, is afgenomen, maar juist sterk is gegroeid.¹¹ De huidige directeurs en bestuurders van de oorlogsmusea zijn desgevraagd zonder uitzondering optimistisch over het toekomstige museumbezoek: de bezoekers zullen blijven komen, ook al komt de oorlog in de tijd steeds verder van ons af te staan. De oorlog blijft fascineren.

Waar bestaat dit toekomstige bezoekerspotentieel uit? Ofschoon de beeldbepalende musea vanuit hun educatieve taakstelling zich vandaag de dag vooral op jongeren en scholieren richten, bestaat driekwart van de bezoekers uit ouderen en jongvolwassenen. Van deze bezoekers neemt het aantal mensen dat de oorlog bewust heeft meegemaakt uiteraard af. Overigens is er nog altijd een niet te verwaarlozen groep actieve ouderen die de oorlog – als kind – heeft meegemaakt en ook de komende jaren het museum of de museale herdenkingsplek zullen bezoeken.¹² De meeste volwassen bezoekers zijn van na 1945. Dat wil zeggen: de tweede generatie, geboren vanaf het eind van de oorlog en de derde generatie die vanaf om en nabij

¹¹ Zie hoofdstuk 1, tabel 1.3, p. 38.

1975 is geboren. Voor beide generaties is de herinnering aan de oorlog een belangrijk identiteitsvormend element. De gevolgen van oorlog en bezetting zijn of waren in hun persoonlijke omgeving veelal direct aanwezig: zij kregen de oorlogservaringen uit eerste hand overgedragen.¹³ Op school werd de oorlog onderwezen, herdenkingen waren een vast ritueel, in allerlei culturele uitingen stonden de jaren '40-'45 centraal. Politieke en maatschappelijke affaires en onthullingen die verband hielden met de oorlog werden in de media breed uitgemeten. Voor de bezoekers uit deze generaties is het museumbezoek een ontmoeting met hun eigen, gevormde herinneringen aan de jaren van oorlog en bezetting.

Uitgaande van de dimensies van herinneringen die Aleida Assmann onderkent, is de individuele herinnering werkelijk persoonsgebonden, maar wordt de sociale herinnering gevormd in de gemeenschappen waarin de herinneringen gedeeld worden, zoals de familie, het dorp, de kerk, de vereniging: de groep is de drager van de herinnering. Ook generaties die de oorlog niet zelf hebben meegemaakt, maken dus deel uit van deze herinneringsgemeenschap en zijn daarmee van invloed op de herinneringscultuur. Deze sociale herinnering gaat een mensenleven lang mee en eindigt pas wanneer de generatie die de oorlog heeft meegemaakt er niet meer is. De verhalen komen dan niet langer uit eerste hand.¹⁴ Hoogleraar literatuur en *genderstudies* Marianne Hirsch stelt dat met name de tweede generatie, die de oorlog niet zelf heeft meegemaakt maar wel hecht verbonden is met de oorlogsgeneratie en hun ervaringen, een sterke factor vormt in het levend houden van de herinneringen. Voor velen van deze generatie, door Hirsch de *generation of postmemory* genoemd, zijn de overgedragen aangrijpende ervaringen van de oorlog dusdanig invloedrijk geweest, dat er sprake is van eigen, indringende herinneringen, zelfs als de oorlogsgeneratie er niet meer is. Zij hebben de behoefte te reflecteren op het verleden door confrontatie met visuele representaties van het verleden, zoals het geval is in musea. In relatie tot de herinnering aan de Holocaust spreekt Hirsch van een *transgenerational transmission* van trauma's.¹⁵ Tevens constateert zij dat deze herinneringen steeds meer uitgehold worden.¹⁶ De herinneringen worden gevoed, in stand gehouden, maar ook vervormd. Betekenissen kunnen worden toegevoegd

12 In 2025 is de generatie die de oorlog als kind bewust heeft meegemaakt grotendeels uitgestorven. Max Meijer en Gerard Jongerius, 'Visie 2020. Toekomstverkenning musea en herinneringscentra w02, deel 1: Trendbeschrijving', rapport in opdracht van Stichting Museum w02 in samenwerking met de Stichting Musea en Herinneringscentra 40-45, uitgevoerd op verzoek van en met projectsubsidie van het ministerie van vws (Amsterdam 2012, niet gepubliceerd).

13 Frank van Vree, 'De dynamiek van de herinnering. Lagen, patronen en verwachtingen', lezing slotconferentie 'Erfgoed van de Oorlog' (ministerie van vws), Amsterdam 16 september 2010 (niet gepubliceerd).

14 Aleida Assman, *Der lange Schatten der Vergangenheit*, p. 21-61.

15 Marianne Hirsch, *The Generation of Postmemory. Writing and visual culture after the Holocaust* (New York 2012), p. 6.

16 Marianne Hirsch, 'The Generation of Postmemory', in: *Poetics Today*, vol. 29, nr. 1, 2008, p. 103.

dan wel veranderd. Door vele uitingen van de culturele herinneringen zoals films, romans, documentaires, *re-enactment*-manifestaties, musical- en toneeluitvoeringen, historische reizen en virtuele games worden, zoals de Amerikaanse cultuurwetenschapper Alison Landsberg het omschrijft, ‘kunstmatige’ herinneringen gecreëerd die net zo krachtig kunnen zijn als de authentieke individuele en sociale herinneringen.¹⁷

De sociale herinnering die zich verankerd heeft in het collectieve domein is gaan toebehoren aan een traditie waarin aan de jaren ’40-’45 tijdloze betekenis wordt ontleend. Deze herinnering aan de oorlog is een kernelement van een huidige ‘Nederlandse identiteit’, die de onderlinge verbondenheid in het heden moet versterken, de geschiedenis levend houdt en de band tussen verleden en heden bevestigt. Zolang deze herinnering genesteld is in de collectieve herinnering en onverminderd als een moreel ijkpunt van de samenleving dient, blijft de betrokkenheid en belangstelling bij en voor de oorlog bestaan.

Daarmee zal ook de behoefte om een oorlogsmuseum te bezoeken in stand blijven. Het publiek zal intussen wel vergrijzen, zoals dat overigens een trend is in de gehele museumsector: de *babyboom*-generatie is of gaat met pensioen.¹⁸ Gezien de betrokkenheid van deze generatie (geboren tussen 1945-1955) bij de geschiedenis van de oorlog zal deze ‘oudere’ bezoeker bij de oorlogs- en verzetsmusea en herinneringscentra nog sterker vertegenwoordigd zijn.¹⁹

Een ander aspect is dat, naast het (blijven) binden van de huidige jonge generatie aan de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog, de musea voor de uitdaging staan de steeds groter wordende groep allochtonen voor het verhaal van de oorlog te interesseren. Op 1 januari 2012 telde Nederland 3,5 miljoen allochtonen op een totale bevolking van 16,7 miljoen. Dit betekent dat 21% van de bevolking van allochtone afkomst is. Voor 45% zijn dit westerse allochtonen, voor 55% niet-westerse allochtonen.²⁰ Het is een gegeven dat in het algemeen allochtone bezoekers in alle musea ondervertegenwoordigd zijn.²¹ Hen te betrekken bij de geschie-

17 Alison Landsberg, *Prosthetic Memory: The Transformation of American Remembrance in the Age of Mass Culture* (New York 2004).

18 Max Meijer, Siebe Weide, Marieke Krabshuis, ‘Agenda 2026. Toekomstverkenning voor de Nederlandse museumsector’ (Nederlandse Museumvereniging, 2010), <http://www.museumvereniging.nl/Portals/0/Assets/Over%20de%20vereniging/Agenda%202026%20PDF%20def.pdf> (geraadpleegd 18 november 2013).

19 In 2026 zal 22 procent van de bevolking boven de 65 zijn. Irene Asscher-Vonk (e.a.), Advies Commissie Asscher-Vonk, ‘Musea voor Morgen’, (2012), p. 10.

20 Ministerie van vws, Nationaal Kompas Volksgezondheid, Rijksdienst voor Volksgezondheid en Milieu, <http://www.nationaalkompas.nl/bevolking/etniciteit/huidigen> en Centraal Bureau voor de Statistiek <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/dossiers/allochtonen/cijfers/default.htm> (geraadpleegd 18 november 2013).

21 Frank Huysmans en Jos de Haan, *Het bereik van het verleden. Ontwikkelingen in de belangstelling voor cultureel erfgoed. Het culturele draagvlak deel 7* (Den Haag 2007), p. 71-72.

denis van de Tweede Wereldoorlog is niet eenvoudig. In het beeld dat de musea uitdragen ligt de nadruk vooral op Nederland in de jaren '40-'45 en op de lokale en regionale geschiedenis. Vooral niet-westerse allochtonen hebben weinig raakvlakken met dit Nederlandse verhaal: voor hen is het een weinig aantrekkelijke, onbekende geschiedenis. Om ook deze publieksgroepen aan te spreken suggereerden onderzoekers Esther Captain en Kees Ribbens – in hun in 2011 opgestelde toekomstvisie op de museale Tweede Wereldoorlogsector – om in de presentaties, naast de nationale kaders, het mondiale karakter van de Tweede Wereldoorlog meer te accentueren. Dit zou, concluderen de onderzoekers terecht, ook meer recht doen aan het gegeven dat de Tweede Wereldoorlog als een wereldwijd historisch fenomeen beschouwd moet worden, waarmee tevens aansluiting wordt gevonden bij het genoemde concept van 'glocalization'.²² Ook hier ligt voor de musea een taak weggelegd.

FRAGMENTERING

In zijn toespraak ter gelegenheid van de opening van het vernieuwde Nationaal Oorlogs- en Verzetsmuseum in 1985 gaf Harry Paape, directeur van het Rijksinstituut van Oorlogsdocumentatie, aan dat – met het twee jaar eerder geopende Herinneringscentrum Westerbork, het Anne Frank Huis, het lokale Verzetsmuseum Friesland en het Airborne Museum – de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog museaal gezien in Nederland afdoende was gerepresenteerd.²³ Datzelfde jaar nog opende het Verzetsmuseum Amsterdam zijn deuren. Inmiddels is de huidige situatie dat Nederland maar liefst 83 oorlogsmusea telt. Een aantal dat de komende jaren nog wordt uitgebreid. Hiermee is een belangrijk kenmerk van de musealisering van de oorlog in Nederland aangegeven: de sterke fragmentatie en dynamiek van het museale veld over de Tweede Wereldoorlog. Het grote aantal oorlogsmusea in Nederland is illustratief voor de grote uitwerking die de Tweede Wereldoorlog had en heeft op de samenleving, de betekenis die aan de jaren '40-'45 wordt toegekend en de algemene fascinatie die de oorlogsgeschiedenis oproept.

Opmerkelijk is dat van de in totaal 83 geïnventariseerde musea, die (aspecten van) de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog als hoofdthema hebben, bijna de helft (43%) na het jaar 2000 tot stand is gekomen. Deze groeiende belangstelling

²² Ribbens en Captain, *Tonen van de Oorlog*, p. 28, 29.

²³ Toespraak A.H. Paape, directeur Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, ter gelegenheid van het veertigjarig bestaan van het Nationaal Oorlogs- en Verzetsmuseum Overloon en tevens opening van de herinrichting van het museum op 1 juli 1985. Archief Nationaal Oorlogs- en Verzetsmuseum Overloon, 53.

sluit aan bij de huidige alledaagse historische cultuur, die zich karakteriseert door een toegenomen historische interesse van het ‘brede’ publiek voor vooral het recente verleden.²⁴ Kenmerk van deze omgang met het verleden is voorts dat de oorlog niet langer het exclusieve terrein is van historici en bijvoorbeeld uitsluitend geïnstitutionaliseerd is in ‘erkende’ musea. Er is sprake van een groeiend potentieel van gedreven amateurhistorici, die zich richten op uiteenlopende aspecten van het verleden, zoals het verzamelen van materiaal uit de oorlogstijd en het opzetten van oorlogsmusea. Op lokaal niveau houden deze musea de band met het verleden van de oorlog levend. Deze musea, hoe klein in omvang en amateuristisch van aard soms ook, ontvangen gezamenlijk op jaarbasis intussen een derde van het totale publiek dat een bezoek aan een oorlogsmuseum brengt.²⁵

De vraag is welk beeld deze verschillende musea van het verleden oproepen. De grote verbrokkeling van het museale veld draagt bij aan een pluriforme herinneringscultuur, waarin verschillende interpretaties en betekenissen aan het verleden worden toegekend. Maar een mogelijk gevolg hiervan is een desintegratie van de herinnering. Of, zoals Van Vree het verwoordde:

Als zo’n proces van pluralisering radicaliseert, en uiteindelijk ieder kiest, leest, interpreteert wat hij of zij daarin *mil* zien of uit *mil* leren, kan een cruciale grens worden overschreden: dan gaat pluriformiteit over in desintegratie, met als resultaat dat zogezegd ‘ieder zijn eigen oorlog’ beleeft en herdenkt.²⁶

De verschillende musea presenteren inderdaad een veelzijdig beeld. Elk museum benadrukt vanuit zijn eigen achtergrond en ontstaansgeschiedenis specifieke elementen in de representatie van het verleden. Dit geldt ook voor de tien tot vijftien beeldbepalende musea en herinneringscentra. Maar in deze beeldbepalende instellingen is er, zoals Van Vree het noemt, sprake van ‘vreedzaam co-existerende herinneringen’.²⁷ Dat wil zeggen: er worden weliswaar verschillende verhalen verteld en wisselende, vaak lokale thema’s geaccentueerd, maar het discours van de oorlog wordt geplaatst in een bredere context waarover consensus bestaat en die wordt aangewend om invulling te geven aan een nationaal herinneringsbeeld. Bij de talrijke zelfstandige, lokale en regionale, en doorgaans kleinere musea is dat minder of niet het geval. Deze instellingen zijn het resultaat van betrekkelijk individuele, autonome processen, die lang niet altijd gelijke tred houden met heer-

24 Ribbens, *Eigentijds verleden*, p. 285-289.

25 In het totaal zijn alleen de Nederlandse bezoeken aan het Anne Frank Huis meegerekend en álle bezoekers aan andere musea.

26 Frank van Vree, ‘De dynamiek van de herinnering. Lagen, patronen en verwachtingen’, lezing slotconferentie ‘Erfgoed van de Oorlog’ (ministerie van vws), Amsterdam 16 september 2010 (niet gepubliceerd). Cursivering van Van Vree.

27 A.v.

sende geschiedopvattingen of in de pas lopen met het nationale discours van de politieke herinnering, waaraan veelal morele boodschappen zijn verbonden. Deze presentaties hebben vaak ook een meer vrijblijvend karakter. In dat geval dreigt met deze versnippering ook een mate van desintegratie van de herinneringscultuur te ontstaan, waardoor de samenhang van het herinneren en het herdenken van de oorlog in een ruimere context verloren dreigt te gaan.

Een ander aspect van de fragmentatie en de spreiding van het grote aantal musea over het hele land is dat zij de totstandkoming van een nationaal Tweede Wereldoorlog-museum in de weg lijken te hebben gestaan. Immers, een centrale plaats waar de hele geschiedenis van het Koninkrijk der Nederlanden geplaatst in een brede, internationale context wordt gepresenteerd, is nooit gerealiseerd.²⁸ Het Nationaal Oorlogs- en Verzetsmuseum Overloon had de potentie – alleen al gezien de omvang van de eigen collectie en de betrokkenheid bij het museum van het RIOD/NIOD – maar heeft die kans laten liggen. In de omringende landen waar wel een dergelijk museum of een Nationaal Holocaust-museum bestaat, speelde de nationale overheid een bepalende, veelal initiërende rol. In Nederland daarentegen is de inbreng van de overheid ten aanzien van de musealisering van de oorlog vooral gericht geweest op het verstrekken van subsidies aan bestaande initiatieven. De overheid heeft het nooit als haar taak gezien – inhoudelijk – de regie te voeren. Den Haag was veelal voorwaardenscheppend met als recent aansprekend resultaat het in 2010 afgeronde, omvangrijke project Erfgoed van de Oorlog.²⁹ Het beleid was in hoofdzaak proactief. Als subsidiegever werd en wordt weliswaar moreel-inhoudelijke sturing gegeven, maar geen echte regie gevoerd, waardoor privatisering en een hoge mate van decentralisatie van de sector het gevolg zijn. Deze legt met name vandaag de dag de weg open naar popularisering en marktwerking.

PERSPECTIEVEN

Het huidige museale veld van de Tweede Wereldoorlog is op een omslagpunt beland: de herinnering aan de oorlog, die lange tijd werd bepaald door de generatie die de oorlog zelf heeft meegemaakt, is veranderd; de populaire cultuur wint sterk

28 Naast het voornemen een Nationaal Vrijheidsmuseum WO2 in Nijmegen te vestigen, zijn er ook vergevorderde plannen om te komen tot een Nationaal Sjoa Centrum en Museum op de locatie van de Hollandsche Schouwburg in Amsterdam en het daartegenover gelegen pand, waarin een school was gevestigd. Het initiatief ligt bij de Hollandsche Schouwburg, onder de hoede van het Joods Historisch Museum. Zie: Hetty Berg, 'Epiloog', in: Frank van Vree, Hetty Berg en David Duindam (red.), *De Hollandsche Schouwburg. Theater, deportatieplaats, plek van herinnering* (Amsterdam, 2013), p. 247-249.

29 Interview met Puck Huitsing, directeur Eenheid Oorlogsgetroffenen en Herinnering WOII, ministerie van VWS van 2005 – 2011, Amsterdam 12 augustus 2013.

aan terrein. Daarnaast zullen de musea – mede als gevolg van een verder terugtrekkende overheid en bezuinigingen – steeds meer verantwoordelijk zijn voor de eigen instelling en moeten zij, voor zover al niet het geval, op zakelijke en creatieve wijze de ‘onderneming’ draaiende zien te houden. Deze ontwikkelingen oefenen een sterke invloed uit op de koers die de oorlogs- en verzetsmusea en herinneringscentra in de nabije toekomst zullen volgen.

In dat proces zijn verschillende factoren aan te wijzen die de richting ervan lijken te bepalen. Verwacht mag worden dat de herinneringspraktijk steeds meer bepaald zal worden door een benadering omschreven als *post-memory*: herinneringen van de naoorlogse generatie die een sterke band heeft met de oorlog, maar voor wie de herinnering een indirecte overlevering is geworden. Om die binding met het verleden te onderhouden en te blijven voeden zal het publiek zich bij uitstek laten leiden door ‘beeldende overdrachtsvormen’. Bij wijze van compensatie voor het gemis aan directe overlevering zal meer dan ooit het museum een beroep doen op overgeleverde, persoonlijke, individuele verhalen uit het verleden.

Persoonlijke verhalen worden gewaardeerd omdat zij identificatie oproepen met het verleden en een vorm van inleving bieden. Om die reden is ook de toenemende belangstelling voor lokale geschiedenis te verklaren. Deze ontwikkelingen werken een verregaande ‘diversificatie’ van het verleden in de hand: het verhaal van de oorlog verschilt afhankelijk van de plek en het standpunt van waaruit het wordt verteld. De lokale en regionale verhalen zullen ingepast worden in bredere nationale kaders of, aansluitend bij de huidige tendens naar transnationalisering, in een breder Europees of zelfs wereldverband. Het gevolg is dat er een beeld van het verleden wordt gecreëerd dat complex en meerstemmig is en zich kenmerkt door een toenemende gelaagdheid, met soms ook botsende herinneringen. Zo ontstaat er naast dominante, nationale geschiedbeelden een veelheid aan uiteenlopende herinneringen die verschillende betekenissen hebben. De omgang met het verleden van oorlog en bezetting bracht de laatste jaren ook specifieke interesses naar voren. De meest in het oog springende is, zoals de ontwikkelingen in het museale veld hebben laten zien, de sterk toegenomen aandacht van het brede publiek voor het militair-historische aspect van de oorlog.

In de huidige museale benadering lijkt vooral het begrip ‘authenticiteitsbeleving’ een sleutelwoord te zijn. Het verleden dat verderaf in tijd is komen te liggen en daarmee steeds abstracter is geworden, vraagt om concrete en meer tastbare presentaties. Er is sprake van een groeiende behoefte aan ‘echtheid’ in de vorm van authentieke objecten en het bezoeken van ‘oorspronkelijke’ historische plekken. Maar de beleving van het verleden kan ook opgeroepen worden door een gecreëerde authenticiteit: een historische verbeelding verpakt in enscenering en (re)constructies van het verleden, een presentatievorm die meer lijkt aan te sluiten bij de belevingswereld van een jongere generatie. Een gevolg zou kunnen zijn dat dergelijke nieuwe verschijningsvormen een betrekkelijk vrijblijvend karakter krij-

gen, en het is aan de musea om een dusdanige balans te vinden tussen inhoud en verbeelding zodat beide elementen elkaar zullen versterken.

Een ander proces dat een sterke invloed uitoefent op de museale praktijk is de razendsnelle ontwikkeling op het gebied van digitalisering en interactieve en multimediale toepassingen. De gevolgen daarvan beperken zich niet tot het collectiebeheer en het gebruik in museale presentaties, maar dragen ertoe bij dat musea steeds meer buiten de eigen muren met hun 'bezoekers' communiceren. Virtuele online exposities en het aanbieden van databases van collectiestukken zijn populair: de toepassingen bieden het publiek informatie en versterken de interesse in het thema oorlog en bezetting. Maar toch lijkt de kans klein dat zij het 'fysieke' museum zullen vervangen. Want als gevolg van de voortschrijdende virtuele technische ontwikkelingen lijkt de vraag naar een 'tastbare' beleving van authenticiteit alleen maar toe te nemen. Het museum biedt contact met authentieke objecten, soms op oorspronkelijke locaties. Door overtuigende historische ensceneringen – al dan niet met kunstmatige ingrepen en creatieve verbeeldingen – kan het museum (de suggestie van) authenticiteit oproepen. Uiteindelijk ligt in deze confrontatie, deze beleving van authenticiteit, het unieke van een museum.

Museumbezoek is nadrukkelijk onderdeel van vrijetijdsbesteding geworden. Van een bezoek aan een museum wordt verwacht dat het – óók wanneer het een thema als oorlog en bezetting betreft – naast het bieden van informatie en inzicht ook ontspannend en recreatief is. Het erfgoedtoerisme – het bezoeken van plaatsen van herinnering – is met de jaren steeds populairder geworden. Dat biedt interessante economische mogelijkheden. Inspelend op de huidige 'belevingseconomie' zijn musea meer samenwerking gaan zoeken met het bedrijfsleven en de toeristensector in het bijzonder. Begrippen als vermarkting, marktgerichtheid, profijtbeginsel en cultureel ondernemingschap zijn ook in de sector van oorlogsmusea ingeburgerd.

Dat de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog nog altijd zo sterk tot de verbeelding spreekt, heeft alles te maken met de actuele betekenis die aan dit verleden is verbonden. In een voortdurend veranderende en pluriforme herinneringscultuur zijn de jaren '40-'45 voor alles een moreel referentiepunt gebleven: deze geschiedenis geeft betekenis aan het hier en nu, en – indirect – ook aan de toekomst. De herinnering van de oorlog is de laatste jaren steeds meer in verband gebracht met aandacht voor universele mensenrechtentema's en verwacht mag worden dat dit ook in de toekomst zal gebeuren. Er is, kortom, sprake van universalisering en globalisering. Tegelijkertijd wordt het centraal stellen van universele waarden verbonden met de concrete, inleefbare lokale en persoonlijke geschiedenissen: een benadering die hiervoor is aangeduid als *glocalization* en in andere verbanden populair omschreven wordt als 'Think global, act local'.

De herinnering aan de oorlog, in al haar uitingsvormen en rituelen, is sterk geworteld in onze samenleving. Met hun presentaties vertegenwoordigen de Neder-

landse oorlogsmusea een aansprekende uiting van de historische cultuur. Zij houden het verleden levend en dragen bij aan het historisch bewustzijn van deze zo richtinggevende episode. De musea hebben hun eigen vertellingen, waarin de historische gebeurtenissen met hun dilemma's, persoonlijke keuzes, emoties, dramatiek en beleving op uiteenlopende wijze aan bod komen. Het verhaal van de oorlog wordt in musea doorverteld door en voor generaties die de oorlog zelf niet hebben meegemaakt. Zij hebben hun eigen (indirecte) herinneringen, eigen interpretaties en eigen voorstellingen van dat verleden. Daarmee is een belangrijk kenmerk van de 'oorlog in het museum' aangegeven: de voorstellingen daarvan zijn onvermijdelijk onderdeel van de dynamiek van de herinnering.